

روابط ایران و ارمنستان: فرصت‌ها و موانع

نورا... قیصری*

استادیار و عضو هیات علمی گروه اندیشه سیاسی در اسلام پژوهشکده امام خمینی

مهناز گودرزی

کارشناس ارشد روابط بین الملل دانشکده روابط بین الملل وزارت امور خارجه

(تاریخ دریافت: ۸۷/۱۰/۱۴ - تاریخ تصویب: ۸۸/۲/۱۲)

چکیده

منطقه قفقاز از گذشته‌های دور، چه به عنوان بخشی از سرزمین و چه به عنوان حوزه نفوذ همواره مورد توجه ایران بوده است. جمهوری اسلامی ایران با توجه به پیوندهای تاریخی دو ملت و اراده دو طرف و داشتن امتیاز همسایگی، همکاری‌های گسترده اقتصادی با جمهوری‌های قفقاز جنوبی و از جمله ارمنستان دارد. امکانات و نیازهای ارمنستان در زمینه‌های انرژی، حمل و نقل، صنایع و معادن، نیروی کار ارزان، تخصص و تکنولوژی در ساخت مصنوعات و موقعیت جغرافیایی این کشور از یک سو و موقعیت مناسب ایران، تخصص و تجربه ایران در بهره‌برداری از معادن، داشتن تکنولوژی روز برای تولید برخی کالاها، منابع غنی انرژی و راه‌های مواصلاتی گسترده از سوی دیگر ظرفیت‌های مطلوب دو کشور برای گسترش همکاری‌های اقتصادی است. نویسندگان در این مقاله به فرصت‌ها و موانع توسعه روابط دو کشور می‌پردازند.

کلید واژه‌ها

ایران، ارمنستان، قفقاز، انرژی، روابط خارجی

مقدمه

موقعیت جغرافیایی و اهمیت استراتژیک قفقاز جنوبی، این منطقه را به یکی از مهم‌ترین مناطق جهان تبدیل کرده است. اهمیت استراتژیک قفقاز را می‌توان از نبردهای بزرگی که میان ایران، روسیه و عثمانی در قرون اخیر در آن رخ داده است درک کرد. به لحاظ فرهنگی قفقاز مرز میان تمدن اسلامی و تمدن مسیحی و سه فرهنگ روسی، ترکی و ایرانی، همچنین زیستگاه بیش از ۵۰ گروه قومی و زبانی و سه دین یهود، اسلام و مسیحیت است. هانتینگتون در کتاب «برخورد تمدن‌ها» این منطقه را روی خط برخورد تمدن‌ها خوانده و به درگیری آذری‌های مسلمان و آرامنه مسیحی و صف‌بندی حامیان آنها اشاره کرده است (Huntington, 1996).

تعارض‌های قومی، نژادی و مذهبی، ساختارهای سیاسی و اقتصادی بر جای مانده از اتحاد شوروی، بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی، ضعف اقتصادی، رژیم حقوقی دریای خزر، تروریسم، مواد مخدر و بالاخره منابع عظیم انرژی از مهم‌ترین زمینه‌ها و عوامل مؤثر در بی‌ثباتی منطقه هستند (Shahnazaryan, 2006, p.17).

قفقاز، ۱۶ درصد نفت، ۳۱ درصد گاز طبیعی، ۶ درصد ذغال سنگ و ۸ درصد انرژی الکتریکی جمهوری‌های سابق شوروی را تولید می‌کند (امیر احمدیان، ۱۳۸۱، مقدمه). بر اساس برآورد شرکت‌های نفتی بین‌المللی میزان منابع اثبات شده نفت در آذربایجان، بالغ بر ۷ میلیارد بشکه و گاز طبیعی در حدود ۸۵ تریلیون متر مکعب است (BP, 2008, p.73).

این منطقه مسیر انتقال انرژی آسیای مرکزی و دریای مازندران به اروپا نیز هست. در حالی که مسیر روسیه به دلیل دوری مسافت و مسیر ایران بر خلاف داشتن امنیت و صرفه اقتصادی، به دلیل مخالفت آمریکا کنار گذاشته می‌شود، مسیر قفقاز برای کشورهای اروپایی جایگاه مناسبی یافته است. قفقاز جنوبی در حال حاضر منطقه‌ای بین‌المللی است که تغییر ساختار قدرت و نفوذ را تجربه می‌کند. انرژی و امنیت، دو موضوع مهمی هستند که آینده منطقه در روند تحولات حول این دو محور شکل می‌گیرد. قفقاز جنوبی، صحنه تهدیدها و چالش‌های متعددی است. این چالش‌ها شامل درگیری‌های مسلحانه به بن‌بست رسیده، روابط پیچیده دولت‌های منطقه با یکدیگر و با همسایگان بزرگ‌تر خود، به‌ویژه روابط گرجستان با روسیه، روابط ارمنستان با ترکیه و روابط آذربایجان با ایران، توسعه نیافتگی اقتصادی و اجتماعی، بی-

ثباتی سیاسی و جرایم سازمان‌یافته و سلطه خارجی به ویژه رقابت شدید قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است.

دیدگاه‌ها، اهداف و منافع ایران در قفقاز جنوبی

موقعیت جغرافیایی و جایگاه ژئوپلیتیک ایران در منطقه، همراه با دیگر توانایی‌های سیاسی و اقتصادی سبب شده است که ایران یکی از مهم‌ترین بازیگران منطقه خاورمیانه، خلیج فارس و آسیای مرکزی و قفقاز به شمار آید. مهم‌ترین ویژگی ایران هم‌جواری با آسیای مرکزی و قفقاز و متصل بودن به خاورمیانه، خلیج فارس و آسیای جنوب غربی است. خطوط اصلی و اهداف کلان سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز جنوبی را می‌توان به این شرح بر شمرد:

- تلاش در جهت ایفای نقش مؤثر در معادلات سیاسی، امنیتی و اقتصادی منطقه: تلاش ایران برای حضور در معادلات سیاسی، امنیتی و اقتصادی منطقه بر مبنای تحکیم همکاری با دولت‌های جدید و کمک به توسعه اقتصادی - اجتماعی آنان شکل گرفت. کمک ایران شامل تأمین دسترسی این کشورها به بازارهای بین‌المللی و توسعه روابط تجاری با آنان بود. احداث راه‌آهن مشهد - سرخس - تجن در مه ۱۹۹۶ / اردیبهشت ۱۳۷۵، که فاصله میان آسیای مرکزی و اروپا را به میزان ۳ هزار کیلومتر کاهش می‌داد در همین راستا بود.

عضویت جمهوری‌های جدید تازه تأسیس در سازمان همکاری اقتصادی (اکو) از دیگر اقدام‌هایی بود که ایران به همراه دیگر اعضای این سازمان به عمل آورد. سازمان اکو با تأکید بر همکاری‌های منطقه‌ای به ویژه در زمینه‌های انرژی، تجارت، حمل و نقل و ارتباط، ظرفیت مناسبی برای تقویت همکاری‌های منطقه‌ای است. ایران همواره آمادگی خود را برای تأمین دستیابی این کشورها به پالایشگاه، خطوط انتقال انرژی و حمل و نقل کالا و مسافر اعلام کرده است.

روشن است هرگونه بی‌ثباتی در آسیای مرکزی و قفقاز، تهدیدی علیه امنیت ملی ایران است. به همین دلیل ایران در پی راه‌هایی برای تأمین ثبات و امنیت منطقه است. ایران با در پیش گرفتن راهبرد فعال در قبال امنیت منطقه قفقاز سعی کرده است با مشارکت در ساز و کارهای امنیتی و همکاری در اجرای طرح‌های جلوگیری از درگیری‌ها و طرح‌های میانجی-گرایانه در برابر بحران‌ها در تحکیم ثبات و امنیت منطقه ایفای نقش کند. به این منظور سیاست

ایران بر اعتمادسازی، حذف عوامل تنش‌زا در منطقه و تلاش برای استقرار صلح پایدار تمرکز یافته است. تلاش مؤثر ایران برای استقرار صلح در تاجیکستان و خاتمه جنگ داخلی این کشور و نیز تلاش برای حل بحران قره‌باغ، نمونه‌های روشنی از سیاست ایران برای استقرار امنیت و ثبات در منطقه است.

- منطقه‌گرایی و تأکید بر راه‌حل‌های منطقه‌ای، از دیگر عناصر سیاست خارجی ایران در قبال منطقه قفقاز جنوبی است. البته این رویکرد، نفی نقش برخی نهادها و مجامع بین‌المللی نیست.

این دیدگاه زمینه ایجاد همکاری‌های سه‌جانبه میان ایران، برخی از کشورهای منطقه و خارج از منطقه را فراهم کرد. ایجاد و پیشبرد همکاری سه‌جانبه ایران - ارمنستان - ترکمنستان، ایران - ارمنستان - یونان، ایران - ترکمنستان - هند، ایران - گرجستان - ارمنستان و ایران - ارمنستان - اوکراین در زمینه‌های مختلف سیاسی و اقتصادی بیانگر تلاش ایران در این زمینه بود (Lowe & Spencer, 26 July 2006). این نوع همکاری‌ها برای تحکیم موقعیت ایران به عنوان یک بازیگر فعال و مقابله با تلاش‌های آمریکا برای منزوی کردن ایران در منطقه شکل گرفت. اما به دلیل انگیزه‌های سیاسی و با تغییر شرایط اقتصادی - سیاسی این همکاری‌ها دچار ضعف شد.

در ارزیابی اهداف و سیاست‌های ایران در منطقه، برخی معتقدند که ایران یک استراتژی منسجم و هدفمند نداشته و مانند سایر بازیگران منطقه‌ای، سیاستی واکنشی را در قبال تحولات منطقه قفقاز جنوبی در پیش گرفته است. نمی‌توان از این واقعیت چشم پوشید که اغلب بازیگران منطقه‌ای به دلیل حساسیت و پیچیدگی تحولات قفقاز، استراتژی یکپارچه و منسجم ندارند و در بیشتر موارد سیاست واکنشی دارند.

برخی هم معتقدند ایران ظرفیت ایفای نقش ثبات‌بخش در قفقاز و دریای مازندران را دارد، ولی باید از آن استفاده کند. با این وجود می‌توان گفت که سیاست خارجی ایران و روابط با ارمنستان به صورت تابعی از سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های این کشور نسبت به آسیای مرکزی و عوامل اثرگذار آن است. اگرچه ارمنستان امتیاز همجواری با ایران را دارد که وضعیت خاصی را به این کشور می‌دهد.

جمهوری ارمنستان و ویژگی‌های آن

الف- جغرافیای طبیعی: این کشور در خشکی محصور است و در جنوب قفقاز میان دریای سیاه و دریای مازندران بر سر راه اروپا و آسیا قرار گرفته است. مساحت این جمهوری ۲۹/۸۰۰ کیلومتر مربع و جمعیت آن حدود ۳/۷ میلیون نفر است که ۹۵ درصد آنان ارمنی هستند. تاریخ ارمنستان و رفتارهای آرامنه بیش از هر قوم دیگری از وضعیت جغرافیایی آنان متأثر است. ارمنستان سرزمین کوهستانی و صعب‌العبوری است. قله آارات به ارتفاع ۵۲۰۰ متر مرتفع‌ترین نقطه آن است. کمبود زمین‌های قابل کشت همراه با زمستان‌های طولانی و طاقت‌فرسا از ویژگی‌های جغرافیایی این سرزمین است. این جمهوری قسمت کوچکی از غرب فلات ارمنستان را شامل می‌شود که در بین فلات ایران و آسیای صغیر قرار گرفته است (امیر احمدیان، ۱۳۷۶، ص ۹۵). ارمنستان از جنوب به ایران، از جنوب غربی به جمهوری خودمختار نخجوان، از غرب به ترکیه و از شرق به جمهوری آذربایجان محدود شده است.

ب- وضعیت اقتصادی: شاید مهم‌ترین ویژگی اقتصادی ارمنستان مانند سایر جمهوری‌های سابق اتحاد شوروی را بتوان «در حال گذار بودن» دانست. سیستم اقتصادی این کشورها در حال انتقال از سیستم سوسیالیستی و دولتی به سیستم سرمایه‌داری و آزاد است. ولی عوامل داخلی که باعث فروپاشی اقتصاد شوروی شدند همچنان در سیستم اقتصادی این کشورها به حیات خود ادامه می‌دهند. عواملی مانند کاهش کارآیی، افزایش هزینه‌های بخش تولید، سطح پایین تکنولوژی، نبود انگیزه نوآوری در صنعت، ناکامی در بهبود کیفیت محصولات و تمرکزگرایی.

یکی از نتایج این تمرکز اقتصادی، ادغام اقتصاد متحدان سابق و به ویژه در جمهوری فدراتیو روسیه است که وارث اصلی اتحاد شوروی محسوب می‌شود. سیاست اقتصادی ارمنستان در چهارچوب گذار از سیستم سوسیالیستی به سیستم سرمایه‌داری شکل گرفته است. عمده‌ترین تلاش‌های دولت، تلاش برای خروج از حوزه روبل و اعلام پول ملی با عنوان درام، تلاش برای کنترل تورم و جلوگیری از سقوط بیشتر تولید ناخالص ملی است. دولت تلاش کرد واحدهای دولتی را به بخش خصوصی واگذار کند. تشویق صادرات انواع کالاها و

خدمات از دیگر اقدام‌هایی است که دولت برای خروج از بحران اقتصادی در پیش گرفته است.

ارمنستان یکی از صنعتی‌ترین جمهوری‌های پیشین شوروی است. در دهه ۱۹۸۰، حدود ۶۰ درصد تولیدهای این جمهوری را تولیدهای مربوط به بخش صنایع تشکیل می‌داد و واردات و صادرات کالا بیش از ۵۰ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور را در بر می‌گرفت (کولایی، ۱۳۷۸). در ارمنستان صنایع الکترونیک، ابزارآلات و صنایع خودروسازی در موقعیت مطلوبی قرار دارند و عمده‌ترین موارد صادراتی این کشور را تشکیل می‌دهند. در بخش مخابرات نیز پیشرفت‌هایی مشاهده می‌شود. در زمینه ژنراتورهای برقی و ادوات الکتریکی در اندازه‌های بزرگ، وضعیت ارمنستان قابل توجه است. صنایع شیمیایی وضعیت چندان مناسبی ندارند و نیازمند تکنولوژی مناسب و پیشرفته‌اند. امروزه بخش اعظم صنایع ارمنستان بر خلاف عقب‌ماندگی تکنولوژیکی، لزوم اعمال مدیریت جدید و کارآمد و به کمک سرمایه‌گذاری و تکنولوژی مدرن خارجی رو به نوسازی گذاشته، احیا می‌شوند.

ارمنستان منابع طبیعی مهمی نیز دارد. این کشور معادن طلا، نقره، مس، قلع، روی، آهن و مانند آن را دارد که از نظر صنعتی اهمیت دارند. برخی از آنها تا کنون مورد بهره‌برداری قرار نگرفته‌اند. با این وجود ارمنستان واردکننده بزرگ نفت و گاز است و برای واردات بسیار متکی به روسیه است. اگرچه ترانزیت انرژی از طریق ارمنستان کوتاه‌تر و کم‌خطرتر از ترانزیت مطرح از طریق گرجستان است، اما ادامه کشمکش با آذربایجان سبب شده است که ارمنستان به عنوان یک کشور ترانزیت، نقشی را در توسعه انرژی دریای مازندران ایفا نکند (ابرار معاصر، ۱۳۸۲، ص ۴۸۰).

با وجود تحولات مثبت در اقتصاد ارمنستان، مسایل و مشکلاتی به صورت حل نشده پیش روی این کشور قرار دارد. برای تضمین روند توسعه لازم باید موانع عمده بر سر راه توسعه اقتصادی آن شناسایی شده و کنار گذاشته شوند. مشکلات و موانع اصلی بر سر راه توسعه اقتصادی ارمنستان به طور عمده ناشی از این عوامل است:

۱- مهم‌ترین مشکل اقتصادی ارمنستان ساختار بر جا مانده از دوره اتحاد شوروی است که آثار آن هنوز هم پا بر جا است. اقتصاد ارمنستان تحت نظام کمونیستی به شدت در اقتصاد سایر جمهوری‌ها ادغام شده بود. مشکلات ساختاری که ارمنستان با آن دست به گریبان است عبارتند از: بر هم خوردن سیستم اقتصاد سوسیالیستی و نداشتن آمادگی لازم برای پذیرش و

جذب اقتصاد بازار آزاد، نبود مدیریت و سیستم کنترل و نظارت بر واحدهای بزرگ اقتصادی، کاهش و قطع سرمایه در مراکز تولیدی و کاهش تولید، شکل‌گیری مافیای اقتصادی با آغاز روند خصوصی‌سازی، سازگاری نداشتن تکنولوژی موجود در بسیاری از کارخانجات با صنایع جدید جهان، مهاجرت نیروی کار ماهر به خارج از کشور و مانند آن.

۲- بحران قره‌باغ تأثیرهای منفی بر روند توسعه ارمنستان گذاشته است. به دلیل بحران میان ارمنستان و آذربایجان، و هزینه‌های نظامی و سیاسی توان اقتصادی ارمنستان است. علاوه بر نابودی صنایع و کاهش تولید، هزینه‌های عملیات جنگی و مشکلات ناشی از آوارگان باعث شده است سرمایه‌گذاری خارجی مناسبی در ارمنستان شکل نگیرد. پیامدهای سیاسی و امنیتی حل نشدن بحران نیز این کشور و منطقه را به عرصه رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی تبدیل کرده است.

۳- راه‌های زمینی قفقاز ویژگی ژئوپلیتیکی خاص خود را دارد. هر یک از واحدهای سیاسی قفقاز بدون همکاری واحدهای دیگر آن به سختی می‌تواند مسایل و مشکلات خود را حل کند. ارمنستان به عنوان یک کشور محصور در خشکی از نظر ژئوپلیتیکی محدودیت‌های بسیار و ناگزیری دارد. در یک نظم منطقه‌ای، این کشور می‌بایست علایق کشورهای اطراف خود را مورد ملاحظه قرار دهد. بنابراین محاصره اقتصادی ارمنستان از سوی جمهوری‌های آذربایجان و ترکیه، در نتیجه بحران قره‌باغ بر اقتصاد آن تأثیر مخربی داشته است. قطع خطوط ارتباطی با کشورهای همسایه مشکلاتی را بر سر راه اصلاحات اقتصادی ارمنستان ایجاد کرده است.

۴- ارمنستان در راه اجرای برنامه‌های جدید اقتصادی و اصلاحات با موانع داخلی و سیاسی اجتماعی متعدد رو به روست. نکته مهم در این زمینه تأثیر آن بر همکاری‌های اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. این موانع عبارتند از:

- نظام دیوانسالاری فاسد که باعث اجرا نکردن کامل پروژه‌های اقتصادی می‌شود،
- نظام قوانین اقتصادی این کشور که نواقص جدی دارد،
- نبود سیستم تضمین اعتبار و سرمایه‌گذاری‌های خارجی در کشور،
- نبود ثبات سیاسی و امنیت،
- تعدد مراکز تصمیم‌گیری،
- تغییر مدیریت سریع در رده‌های مختلف دولتی،

- اقتصاد سایه و ضعف دولت در مدیریت اقتصاد کشور،
- روند خصوصی سازی در بسیاری موارد با درگیری های سیاسی برخورد کرده و با مشکل رو به رو شده است.

با توجه به مطالب یاد شده می توان گفت ارمنستان ظرفیت ها و امکانات خوبی دارد. تقویت تدریجی استقلال اقتصادی با بهره گیری از مکانیسم بازار و روند خصوصی سازی، باعث حضور کشورهای اروپایی، آمریکا، ژاپن و کانادا در این کشور شده است. زمینه های مناسبی برای توسعه همکاری های ارمنستان و ایران وجود دارد که در صورت غفلت و کند عمل کردن، کشورهای دیگر جایگزین ما خواهند شد. جمهوری اسلامی ایران برای حفظ و گسترش تأثیر و نفوذ خود در قفقاز، نباید از توسعه اقتصادی و همکاری های اقتصادی استراتژیک با کشورهای قفقاز جنوبی از جمله ارمنستان غفلت کند.

عوامل مؤثر بر سیاست خارجی ارمنستان

اولین عامل تأثیرگذار بر سیاست خارجی ارمنستان جغرافیای این کشور است. ارمنستان با دو کشور قدرتمند ایران و ترکیه و دو کشور هم سطح خود از لحاظ قدرت یعنی گرجستان و آذربایجان همسایه است. اگر چه روسیه با ارمنستان مرز مشترک ندارد، اما به دلیل تأثیر بر روند تحولات منطقه ای از دیدگاه سیاست خارجی، ارمنستان یک کشور همسایه محسوب می شود. ارمنستان به دریای آزاد راه ندارد، از این نظر برای رابطه با جهان به راه های مواصلاتی همسایگان خود وابسته است. نکته مهمی که باید مورد توجه قرار گیرد، این واقعیت است که سیاست خارجی ارمنستان به موازات تغییر در کشورهای همسایه مجبور به سازگار کردن خود با این تحولات بوده است.

دومین عامل، تاریخی است. ملت ارمنستان یک احساس مشترک دارند که زمانی یک ملت بزرگ بوده اند، اما تحت تأثیر عواملی مانند کنش متقابل با قدرت های سلطه جو به ملتی کوچک تبدیل شده اند. به دلیل دشمنی تاریخی امپراتوری عثمانی با ارمنه و در نتیجه کشتار ارمنه در زمان امپراتوری عثمانی و رابطه دشمنی با ترکیه به عنوان وارث امپراتوری، حضور روسیه در ارمنستان به عنوان یک عامل مثبت تلقی می شود که می تواند امنیت این کشور را تضمین کند.

رابرت کوچاریان برخلاف اولین رئیس‌جمهور این کشور یعنی لئون ترپتروسیان معتقد است که موضوع قتل عام ارامنه در اولویت سیاست خارجی ارمنستان قرار دارد.

ملاحظات امنیتی، سومین عامل تأثیرگذار بر سیاست خارجی ارمنستان است. اتحاد شوروی یک سیستم امنیتی مناسب برای ارمنستان بود، اما با فروپاشی آن خلاء امنیتی ایجاد شده است. ارمنستان اینک برای تأمین امنیت خود علاوه بر تکیه به روسیه به سوی غرب و آمریکا نیز تمایل یافته است.

چهارمین عامل، اقتصاد است که در زمان شوروی در مسکو طراحی می‌شد؛ به همین دلیل تلاش دولت ارمنستان برای انتقال از اقتصاد متمرکز دولتی به اقتصاد آزاد باعث مشکلات زیادی شده است.

پنجمین عامل، بحران قره‌باغ است. تداوم بحران قره‌باغ، باقی ماندن نیروهای نظامی و استراتژیک روسیه در ارمنستان و علایق متضاد بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در آن کشور بر حساسیت موضوع می‌افزاید (صدیقی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۲). مهم‌ترین پیامد این بحران بر سیاست خارجی ارمنستان آن است که قادر به برقراری روابط مطلوب با جمهوری آذربایجان و همچنین ترکیه که از مواضع آذربایجان دفاع می‌کند، نیست. پیامد دیگر ناشی از این بحران، تأثیر منفی بر توانایی این کشور در پیگیری یک سیاست خارجی فعال در منطقه و سطح بین‌المللی است.

همواره محافلی در ارمنستان بوده‌اند که نسبت به قسمت‌هایی از جمهوری آذربایجان و گرجستان ادعاهای ارضی داشته‌اند. در یازدهم مهر ۱۳۷۹، شورای ملی ارامنه نخجوان در ارمنستان اعلام موجودیت کرد. این شورا در آغاز تأسیس با صدور بیانیه‌ای به طور صریح نسبت به بخش‌هایی از نخجوان ادعاهای ارضی کرد و خواستار توجه مجامع بین‌المللی به حقوق خود و الحاق نخجوان به جمهوری ارمنستان شد (کاظمی، ۱۳۸۴، ص ۵۲).

ششمین عامل مؤثر بر سیاست خارجی، سیاست داخلی و بازیگران سیاسی اعم از احزاب و گروه‌ها هستند که به نظر می‌رسد هر یک به روسیه، آمریکا و یا ایران و یا سایر کشورها تمایل دارند. ارمنستان برای گسترش روابط خارجی خود با مشکلاتی همچون نبود توانایی اقتصادی برای گسترش روابط خارجی، کمبود نیروی متخصص دیپلماتیک، بحران قره‌باغ و سیاست‌های روسیه برای کنترل روابط خارجی جمهوری‌های جدید استقلال‌یافته دست به گریبان است. مهم‌ترین اهداف سیاست خارجی ارمنستان حل بحران قره‌باغ به گونه‌ای که امنیت همه‌جانبه ارامنه قره‌باغ تأمین شود و بازگشت امنیت و ثبات به منطقه برای فراهم آمدن

زمینه برای توسعه کشورهای منطقه و همچنین برقراری روابط منطقی با قدرت‌های بزرگ و کشورهای همسایه است (Laitin and Suny, 1999, p.12).

روند روابط جمهوری اسلامی با جمهوری ارمنستان

روابط میان ایران و ارمنستان با اینکه در آغاز شروع به سرعت گسترش یافت، اما دچار فراز و نشیب‌هایی نیز بود. روابط میان جمهوری ارمنستان و جمهوری اسلامی ایران در نتیجه اوضاع نامناسب سیاست خارجی که در نتیجه فروپاشی شوروی و به دست آوردن استقلال دولت‌های ماورای قفقاز شوروی به وجود آمده توسعه چندانی نداشت (صدیق، ۱۳۸۵، ص ۱۲۲). در تاریخ ۲۵ دسامبر ۱۹۹۱، سه ماه پس از استقلال ارمنستان، جمهوری اسلامی ایران این کشور را به رسمیت شناخت. ایران با توجه به داشتن مرز با ارمنستان و منافع سیاسی و امنیتی در منطقه و در راستای توسعه روابط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در سال ۱۹۹۲ با این کشور روابط دیپلماتیک برقرار کرد. موقعیت جغرافیایی ارمنستان برای کشور ایران جهت دسترسی به کشورهای اروپایی و ضرورت ایفای نقش مؤثر در منطقه قفقاز جنوبی از یک طرف و واقعیت‌های ناشی از بحران قره‌باغ، بی‌ثباتی گرجستان و... از طرف دیگر در طی سال‌های ابتدایی دهه ۱۹۹۰، باعث شد که از همان ابتدا مناسبات دو کشور توسعه یابد. با توجه به موقعیت و شرایط خاص ارمنستان، ارمنی‌ها خواهان گسترش و توسعه روابط خود با ایران هستند (Sadegh-Zadeh, 2008).

در سال‌های ۲۰۰۰ - ۱۹۹۷ / ۱۳۷۹-۱۳۷۶ تحولات داخلی و عملکرد سیاست خارجی ارمنستان بر روابط دو کشور تأثیر داشت. در همین مدت شاهد کاهش سطح همکاری‌های اقتصادی دو کشور هستیم که شاخص مهم آن کاهش حجم روابط تجاری بود. به طور کلی می‌توان در این دوره عوامل تأثیرگذار بر روابط دوجانبه که از رفتار دیپلماسی ارمنستان نشأت می‌گرفت را چنین برشمرد:

- افزایش مناسبات ارمنستان و رژیم صهیونیستی
- نادیده گرفتن تدریجی نقش و جایگاه ایران در مسایل منطقه
- گسترش همکاری با ناتو

علاوه بر عوامل یاد شده باید اقدام‌ها و عملکردهای داخلی همچون قدرت گرفتن جریان‌های طرفدار غرب در هیأت حاکمه ارمنستان را نیز به آن افزود (Novikova, 2000, p.60).

اما با رفع سوء تفاهم‌ها بین دو کشور بار دیگر مناسبات دو کشور بهبود یافته و روند روابط دو کشور نیز توسعه یافته است. دو کشور در زمینه‌های مختلف انرژی، حمل و نقل، گمرک، مسایل محیط زیست، مسایل علمی و فرهنگی و غیره به همکاری پرداخته‌اند و برای بسط و تعمیق روابط خود قراردادها و موافقت‌نامه‌های متعددی را امضا کرده‌اند.

در اسفندماه ۱۳۸۵/ فوریه ۲۰۰۶، خط لوله انتقال گاز ایران به ارمنستان با حضور رؤسای جمهور ایران و ارمنستان افتتاح شد. دو طرف بر روابط دوستانه و گسترش همکاری‌های دوجانبه تأکید کردند. همچنین در خردادماه ۱۳۸۷/ ژوئن ۲۰۰۷ همزمان با سالگرد ارتحال بنیانگذار جمهوری اسلامی همایشی به منظور بررسی آرا و اندیشه‌های امام با همکاری رایزن فرهنگی ایران در ایروان در آکادمی علوم ارمنستان برگزار شد که در این همایش استادان دانشگاه‌های ارمنستان، نمایندگان کلیساهای ارمنستان و محققان آکادمی علوم ارمنستان حضور داشتند.

در ادامه همکاری‌های بین دو کشور در مذاکراتی که در اسفندماه ۱۳۸۵/ فوریه ۲۰۰۶ انجام شد، دو طرف بر حسن همجواری و روابط خوب میان دو کشور تأکید کردند. ایران آمادگی خود را برای انتقال تجارب خود در زمینه‌های انرژی، احداث پالایشگاه، نیروگاه، راه‌آهن و همکاری‌های مخابراتی اعلام کرد.

ارمنستان با اشاره به نیاز کشور خود به انرژی، خواستار همکاری با ایران در زمینه تأمین انرژی مورد نیاز خود شد. ارمنستان خواهان استفاده از تجارب ایران در زمینه‌های مختلف و همچنین همکاری با ایران در زمینه مخابرات است. رئیس جمهور ارمنستان گفته است حسن-نیت طرف ایرانی به ویژه شخص رئیس جمهوری ایران در توسعه روابط نقش مهمی دارد. مورد دیگر از همکاری ایران و ارمنستان، طرحی سه‌جانبه با مشارکت روسیه برای احداث پالایشگاه نفت در خاک ارمنستان است که نفت مورد نیاز آن توسط ایران تأمین خواهد شد. در دوره ای که در قفقاز جنوبی فرآیند قابل توجهی رخ می‌دهد و این منطقه در مرکز توجه قرار می‌گیرد، دیدار سرژ سرکسیان، رئیس جمهور ارمنستان، از ایران در روزهای ۲۴ و ۲۵ فروردین ۱۳/۱۳۸۸ و ۱۴ آوریل ۲۰۰۹ با برخی ویژگی‌های آن بیاد ماند. سرکسیان در طول دیدار خود با آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی، محمود احمدی نژاد رئیس جمهور ایران، علی لاریجانی رئیس مجلس، سعید جلیلی دبیر شورای امنیت ملی و دیگر مقامات و همچنین با ارامنه ایران دیدار به‌عمل آورد. در دیدار رسمی سرکسیان از ایران، وی را وزیر امور خارجه،

وزیر انرژی و منابع طبیعی و نمایندگان مجلس همراهی می کردند. در پی این دیدار ۸ سند برای گسترش روابط دو کشور به امضاء رسید:

- ۱- همکاری در زمینه راه آهن و احداث خط آهن از جمهوری اسلامی ایران به ارمنستان؛
- ۲- سرمایه گذاری برای احداث نیروگاه آبی تولید برق در رودخانه ارس؛
- ۳- ایجاد سیستم تجاری آزاد؛
- ۴- همکاری در زمینه انرژی؛
- ۵- نظارت به فعالیت بانکی؛
- ۶- احداث خط لوله برای نقل فرآورده های نفتی؛
- ۷- همکاری در زمینه بیمه؛
- ۸- گسترش صادرات (خبرگزاری اقتصادی ایران (اکونیز)، ۲۶ فروردین ۱۳۸۸).

زمینه های همکاری ایران و ارمنستان

موقعیت جغرافیایی ارمنستان برای ایران برای دسترسی به کشورهای اروپایی و ضرورت ایفای نقش مؤثر در منطقه قفقاز جنوبی از یک طرف و واقعیت های مناقشه قره باغ و محاصره این کشور توسط طرف های درگیر و نبود وجود مرز مشترک با روسیه، همکار استراتژیک ارمنستان و موقعیت خاص ایران در منطقه از طرف دیگر باعث شد که از همان ابتدا مناسبات دو کشور توسعه یابد. نیاز ارمنستان به داشتن روابط با ایران بسیار حیاتی بود. روابط با تهران برای دولتمردان ایران از این جهت اهمیت زیادی داشت که ارمنستان با به دست آوردن استقلال همراه با ایران در یک منطقه قرار می گرفت. این به آن معنا بود که دو کشور در برخی مسایل منافع مشترک استراتژیک دارند. بنابراین سیاستگذاران ارمنی هنگام تدوین سیاست خارجی کشور خود روابط راهبردی با ایران را به طور جدی مورد توجه قرار می دهند.

ایران و ویژگی های آن برای ارمنستان بسیار حائز اهمیت است. عواملی مانند ساختار اقتصادی، اهداف سیاسی و جغرافیایی - اقتصادی، اصول مذهبی (تشیع)، جایگاه استراتژیک ایران در منطقه (ارتباط با خلیج فارس و دریای آزاد)، پیشینه تاریخی و تمدن کشور، عوامل فرهنگی، سیاست های دفاعی ایران و اهمیت آن به عنوان قطب مهمی در ایجاد ثبات در منطقه، منابع سرشار ایران و بازارهای آن و عوامل دیگر همگی از نکات مورد توجه ارمنستان است (ابراهیم معاصر، ۱۳۸۳، ص ۲۰۴).

ایران از لحاظ اقتصادی و سیاسی نقش مهم و حیاتی برای ارمنستان ایفا می‌کند. ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و ارتباط‌های گسترده و فراوان، یکی از مهم‌ترین کشورهای منطقه از منافع سیاسی و اقتصادی زیادی در قفقاز به طور اعم و در ارمنستان به طور اخص برخوردار است. از طرف دیگر ایران به دلیل ارتباط با سواحل جنوبی دریای خزر و سواحل شمالی خلیج فارس و دریای عمان نه فقط برای کشورهای هم‌مرز، بلکه برای مناطق قفقاز، آسیای مرکزی، جهان عرب و شبه جزیره هند حلقه رابط است. در شرایط فعلی با وجود فروپاشی شوروی و خلاء قدرت در منطقه قفقاز و آسیای مرکزی، ایران باید نقش فعال‌تری در منطقه ایفا کند. منافع ملی ایران در تحکیم استقلال ارمنستان و مشارکت در عرصه سیاست منطقه‌ای قفقاز تأمین شود. همکاری‌های دوجانبه تهران و ایروان علاوه بر تضمین ثبات داخلی ارمنستان و تقویت آن، در سطح منطقه‌ای نیز می‌تواند به صورت چندجانبه با کشورهای دیگر بخصوص روسیه دنبال شود.

بنابراین ایران از لحاظ سیاسی و اقتصادی می‌تواند نقش حیاتی برای ارمنستان ایفا کند. ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و سیاسی خود پل حمل و نقل و یکی از مهم‌ترین مناطق استراتژیکی جهان به شمار می‌رود. این موضوع نه فقط به دلیل موقعیت جغرافیایی و ذخایر غنی طبیعی و انسانی کشورمان، بلکه به دلیل ظرفیت عظیم اقتصادی و توانایی نظامی آن نیز هست. علاوه بر این موارد واقعیت مهمی که باید به آن توجه کرد، نبود اختلاف ارضی و قومی میان دو کشور ایران و ارمنستان به عنوان عامل مهم در توسعه روابط است. از سوی دیگر ارمنستان در برنامه‌های جغرافیای سیاسی و راهبردی ایران جایگاه ارزشمندی دارد. در شرایط فعلی منافع ملی کشور ایران در تحکیم استقلال ارمنستان و مشارکت در صحنه سیاست منطقه‌ای تأمین می‌شود.

باید در نظر داشت که نیاز یک‌طرفه ارمنستان نیست که گسترش روابط دوجانبه را ضروری کرده، بلکه نیاز متقابل ایران به امکانات و موقعیت جغرافیایی ارمنستان نیز مؤثر است. قبل از فروپاشی اتحاد شوروی، ارمنستان یکی از مناطق مهم صنعتی و اقتصادی اتحاد شوروی بوده است که می‌تواند کمک مؤثری به ایران در زمینه‌های مختلف کند، مانند صنعت فولاد و سایر زمینه‌ها. از طرف دیگر کشور ارمنستان موقعیتی دارد که از نظر حمل و نقل به اروپا می‌تواند کمک زیادی به ایران بکند. دلایل اهمیت ارمنستان برای ایران عبارتند از:

- ۱- اهمیت ژئوپلیتیک به دلیل مرتبط شدن ایران با دریای سیاه، قفقاز شمالی و اروپا و استفاده از دهلیزهای ورودی و خروجی و خطوط مواصلاتی ارمنستان؛
- ۲- اهمیت استراتژیک ارمنستان برای مقابله با توسعه‌طلبی ترکیه در منطقه؛
- ۳- اهمیت فرهنگی از نظر حضور اقلیت ارمنی در ایران که بزرگ‌ترین اقلیت دینی موجود در ایران هستند؛
- ۴- اهمیت تبلیغاتی همکاری سالم دو کشور برای خنثی کردن توطئه تقابل اسلام و مسیحیت و نیز خنثی کردن تبلیغات غرب مبتنی بر ترویج بنیادگرایی افراطی توسط ایران؛
- ۵- اهمیت سیاسی از نظر امکان بهره‌برداری از لابی قوی ارامنه در محافل سیاسی و اقتصادی؛
- ۶- اهمیت اقتصادی از نظر تسخیر بازار ارمنستان در بخش‌هایی مانند انرژی؛
- ۷- بهره‌برداری سیاسی و امنیتی برای حضور تعیین‌کننده در منطقه قفقاز و ممانعت از گسترش بحران‌ها مانند بحران قره‌باغ به داخل ایران و ایجاد توازن قوا در تحولات منطقه و روابط آذربایجان و ارمنستان و معادلات منطقه‌ای از جمله مسایل انتقال انرژی. به طور کلی توسعه روابط اقتصادی و سیاسی ایران و ارمنستان از دیدگاه‌های مختلف منافع سیاسی و اقتصادی برای دو طرف دارد.

فرصت‌ها و موانع همکاری‌های ایران و ارمنستان

الف- فرصت‌های همکاری ایران و ارمنستان

- ۱- ارمنستان به عنوان یک شریک تجاری: ارمنستان با توجه به معضلات ژئوپلیتیک به شدت به مواد سوختنی و کالاهای ایران و نیز مسیر ایران برای واردات و صادرات کالا نیازمند است و مسیر ایران برای دسترسی آن کشور به آب‌های آزاد به طور تقریبی حالتی استثنایی پیدا کرده است. استفاده مناسب از این فرصت و در اختیار گرفتن بازارهای ارمنستان به عنوان اقدامی درازمدت و پایدار و نه اقدامی سودجویانه و کوتاه مدت، می‌تواند تأمین‌کننده منافع جمهوری اسلامی ایران تلقی شود (صدیق، ۱۳۸۵، ص ۱۲۵).
- در این رابطه احداث خط لوله انتقال گاز ایران به ارمنستان جایگاه خاصی دارد و می‌توان با اجرای این طرح ضمن تأمین انرژی مورد نیاز این کشور و بسترسازی برای تداوم همکاری‌ها در درازمدت به آن به عنوان یکی از مسیرهای انتقال انرژی به اروپا نگاه کرد.

نیاز مبرم این جمهوری به سوخت و انرژی، بهترین شرایط را برای همکاری فراهم می‌آورد. در راستای تأمین این اهداف، خط لوله انتقال گاز ایران به ارمنستان در اسفند سال ۱۳۸۵ افتتاح شد.

این طرح علاوه بر منافع اقتصادی ابعاد امنیتی و سیاسی نیز دارد. باید به تلاش اروپا برای کم کردن وابستگی خود در زمینه به آمریکا و توجه به مسایل انرژی در قرن جدید نیز توجه کرد. به طور کلی موضوع انرژی و نفت و گاز در آینده قفقاز نقش مهمی دارد.

۲- فروش گاز مایع: در سال‌های قبل همکاری میان دو کشور در خرید و فروش این محصول وجود داشته است، زیرا مشکلات مربوط به احداث خط لوله و غیره بر سر راه آن قرار نداشته است.

۳- تبادل برق و ترانزیت آن: تبادل برق و ترانزیت آن از دیگر زمینه‌های مناسب برای همکاری دوجانبه و چندجانبه به شمار می‌آید.

۴- احداث سد مشترک بر روی ارس: بهره‌برداری از آب‌های مرزی در همکاری‌های دوجانبه علاوه بر منافع اقتصادی آن، منافع سیاسی و امنیتی نیز دارد. این نوع همکاری‌ها تأثیر مهمی در ایجاد ثبات و توسعه دارد. با توجه به پر آب بودن رودخانه‌های ارمنستان و وجود آب‌های معدنی در بیشتر نقاط این کشور، چشم انداز خوبی برای همکاری در این زمینه وجود دارد. اهمیت این همکاری با توجه به اینکه در قرن ۲۱ آب به یک کالای مهم تبدیل شده، بیشتر می‌شود.

۵- حمل و نقل: یکی از مهم‌ترین مسایل در ارتباط با فعالیت‌های اقتصادی مشترک، وجود یک سیستم حمل و نقل کارآمد و مطلوب است. وجود یک شبکه حمل و نقل یکپارچه و به هم پیوسته، شرط ضروری برای مبادلات متقابل ایران و همسایگان شمالی محسوب می‌شود.

در این رابطه طرح ایجاد شبکه به هم پیوسته حمل و نقل همچون راه‌آهن، راه‌های شوسه، تقویت خطوط هوایی و استفاده از بنادر دریای خزر و خلیج فارس، به عنوان امری مهم و زیربنایی محسوب می‌شود.

۶- همکاری‌های صنعتی و معدنی: ارمنستان با توجه به منابع و توان فنی برای همکاری با ایران امکانات مطلوبی دارد. با توجه به مزیت نسبی ارمنستان در برخی صنایع و به ویژه صنایع مرتبط با مواد معدنی و صنایع سبک، امکان گسترش مبادلات بخصوص با هدف

تکمیل زنجیره‌های ناقص صنایع این کشور وجود دارد. این موارد در این زمینه‌ها قابل توجه هستند:

- وجود مؤسسه‌های تحقیقاتی و مراکز طراحی و برنامه‌ریزی که نیروهای متخصص دارند؛
- وجود منابع طبیعی که تنها برخی از آنها مورد شناسایی و بهره‌برداری قرار گرفته‌اند؛
- اصلاحات اقتصادی در حال انجام؛
- نیروی کار متخصص با کیفیت مناسب.

با وجود شرایطی به نسبت مناسب در زمینه صنعتی، این کشور قادر نیست به تنهایی به توسعه این بخش پردازد و نیازمند همکاری فعال خارجی است. در این راستا ایران با توجه به توانایی‌ها و ظرفیت‌های خود می‌تواند به بهترین شکل همکاری مناسبی با ارمنستان داشته باشد. صنایع این کشور با توجه به نیاز مبرم به سوخت و مواد اولیه، زمینه مناسبی برای حضور فعال ایران به شمار می‌آیند. در صورت همکاری‌های دوجانبه، امکان ورود به بازار کشورهای تازه استقلال یافته فراهم شده است. همچنین از منابع طبیعی و ظرفیت‌های فنی و علمی این جمهوری استفاده خواهد شد.

ارمنستان ظرفیت‌های قابل توجهی در زمینه معادن مس، طلا، مولیبدن و غیره دارد. صنایع مصالح ساختمانی این کشور نیز منابع خوبی دارد. امکان همکاری ایران و ارمنستان و بهره‌برداری از منابع معدنی موجود در این کشور وجود دارد. در گذشته همکاری دو کشور در زمینه منابع معدنی جایگاه ویژه‌ای داشت، اما لازم است در این زمینه اقدام‌های جدی‌تری صورت بگیرد. سرمایه‌گذاری در استخراج و بهره‌برداری از معادن غنی سنگ‌های قیمتی ارمنستان نیز ظرفیت و امکانات قابل ملاحظه‌ای در بردارد.

۷- همکاری‌های بازرگانی: توسعه روابط تجاری و بازرگانی یکی از زمینه‌های عمده مذاکرات بین ایران و ارمنستان بوده است. ایجاد گذرگاه مرزی، حذف محدودیت‌های ترانزیت و ویزا برای رانندگان، مسافران و تجار، ایجاد اتاق بازرگانی و غیره همه به رشد روابط تجاری یاری کرده است. همکاری‌های تجاری و بازرگانی با توجه به امکانات، منابع و نیازهای مختلف دو طرف، قابلیت مناسبی برای توسعه دارد. عضویت ارمنستان در سازمان جهانی تجارت باید مورد توجه ایران قرار گیرد. می‌توان در این زمینه‌ها همکاری بازرگانی را گسترش داد:

- ایجاد شرکت‌های مشترک ساخت برخی محصولات؛

- ایجاد مراکز اطلاعات تجاری و تولیدی؛
 - ارتقای همکاری‌های گمرکی؛
 - اعطای وام اعتبار خرید به طرف ارمنی؛
 - ایجاد رژیم آزاد تجاری.
- ۸- همکاری علمی: در دنیای پیشرفته امروزی، علم به تکنولوژی و اقتصاد در کنار قدرت نظامی از عوامل بنیادین بقای یک ملت به شمار می‌آیند و رقابت برای برتری علمی، تکنولوژیکی و اقتصادی در میان کشورها وجود دارد. برای پیشبرد امور علمی و فنی در شرایطی که زیر فشار غرب و آمریکا هستیم، بهره‌برداری از پتانسیل علمی کشورهای تازه استقلال یافته می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.
- ۹- همکاری کشاورزی: با وجود محدودیت‌های اقلیمی ارمنستان، همکاری در این زمینه امکان‌پذیر است. در این بخش وجود تجارب مفید ارمنستان در اموری مانند کویرزدایی، اصلاح نباتات و طراحی سیستم آبیاری قابل توجه است.
- ۱۰- روابط فرهنگی ایرانیان و ارمنیان: روابط فرهنگی ایرانیان و ارمنه به ۲۸ قرن پیش باز می‌گردد و ریشه‌های عمیقی دارد. سرزمین ارمنستان، ادامه فلات ایران زمین است. هر دو قوم از نخستین خاستگاه اقوام آریایی به حرکت در آمدند و در سرزمین‌های کنونی ساکن شدند. زبان ارمنی با زبان فارسی پیوند خورده است. نام‌های کهن ارمنی، نام‌های اصیل هخامنشی و اشکانی هستند. ایرانیان و ارمنه در روزگار هخامنشیان و اشکانیان دین واحدی داشتند و هر دو قوم جشن‌های مشترکی دارند که سابقه ۲۷۰۰ ساله دارد. شاهنامه فردوسی تأثیر شگرفی بر حماسه‌های ملی و شاعران ارمنی داشته است، ارمنه در سده‌های میانه، شاهنامه را هم به زبان فارسی و هم به زبان ارمنی می‌خواندند (ابزار معاصر، ۱۳۸۳، ص ۲۰۵). در حال حاضر نیز دو ملت ایران و ارمنه روابط مطلوب و دوستانه‌ای با هم دارند. در ایران ارمنه کلیساهای متعددی دارند. در هیچ یک از کشورهای غیرمسیحی این تعداد کلیسا وجود ندارد.

ب- موانع همکاری دو کشور

شناسایی موانع همکاری دو کشور حایز اهمیت هستند. در یک نگرش کلی می‌توان این موانع را به اقتصادی، سیاسی و امنیتی تقسیم کرد:

۱- **موانع اقتصادی:** در زمینه موانع اقتصادی می‌توان به موانعی که در دو طرف ایرانی و ارمنی وجود دارد اشاره کرد که عبارتند از:

- وضعیت اقتصادی به ارث رسیده از اتحاد شوروی

- ساختار اقتصادی ارمنستان

- ساختار اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

در زمینه وضعیت اقتصادی به ارث رسیده از اتحاد شوروی باید گفت فقر عمومی و توسعه نیافتگی این کشور، با وجود امکانات و ثروت و استعدادهاى سرشار، باعث ایجاد بحران در این کشور شده و مانع برقراری همکاری‌های اقتصادی مطلوب می‌شود. با توجه به ساختار و سیستم خاص اتحاد شوروی، ارمنستان صنایع مادر و سنگین و پیشرفته، تکنولوژی روز و مدرن و صنایع کلیدی ندارد. صنایع کلیدی و مادر و مدرن در بخش‌های اروپایی شوروی سابق قرار داشتند. علاوه بر این مشکلات، بیکاری و تورم نیز بر دشواری‌های پیشین افزوده شده است. در کنار فقر و توسعه نیافتگی، نبود سرمایه یکی دیگر از دشواری‌های مهم اقتصادی این کشور است. مشکل دیگر مکمل نبودن اقتصادهای دو کشور با هم است، هر چه میان دو کشور رابطه اقتصادی در جهت تکمیل کمبودهای طرف دیگر باشد، این رابطه مطلوب‌تر است. مسئله عدم توسعه و رشد تکنولوژی مدرن امری است که میان همسایگان ایران مشترک است. بنابراین دو طرف برای نیل به توسعه و پیشرفت همچنان چشم به جهان صنعتی دوخته‌اند.

مشکلات گذار از سیستم سوسیالیستی و سیستم بازار آزاد، یکی دیگر از دشواری‌های و موانع همکاری دو طرف است. انتقال از سیستم متمرکز دولتی به سیستم آزاد نیازمند سرمایه‌های هنگفتی است که ایران توانایی چندانی برای تأمین آن ندارد. به همین دلیل کشورهای تازه استقلال یافته بیشتر در پی برقراری ارتباط با کشورهای غربی و آسیای شرقی هستند. البته بخش خصوصی ایران ظرفیت‌های مناسبی دارد که باید زمینه‌های لازم و مناسب برای آن فراهم شود. در صورت تثبیت وضعیت اقتصادی ایران و متغیرهای جهانی مانند قیمت نفت و سیاست‌های آمریکا، ایران می‌تواند نقش فعال‌تری را ایفا کند.

ایران نیز برای توسعه حضور خود در ارمنستان و گسترش همکاری‌های دوجانبه با موانعی مواجه است. برخی از این موانع ریشه در ساختار اقتصاد کشورمان دارند. با وجود اینکه ایران به واسطه موقعیت استراتژیک و ژئوپلیتیک، تنوع اقلیمی، منابع انرژی سرشار، نیروی کار فراوان، راه‌های ارتباطی، سیاست همکاری‌جویانه و عدم مداخله‌جویی وزنه مهمی در منطقه محسوب

می‌شود، اما این امکانات و عوامل هنگامی می‌توانند ارزشمند و اثربخش باشند که با تدبیر سیاسی و اقدام صحیح به کار گرفته شوند. متأسفانه بهره‌برداری از این امکانات و قابلیت‌ها به دلیل مشکلات اداری و سیاسی تا کنون به نحو مطلوب صورت نگرفته است.

از سوی دیگر مشکلات ریشه‌ای اقتصاد ایران نیز باید مورد توجه قرار گیرند. در روابط دوجانبه، بسیاری از فرصت‌های اقتصادی از دست رفته‌اند و کشورهای دیگر با در پیش گرفتن آماده‌سازی مناسب توانسته‌اند از این فرصت‌ها استفاده مناسب ببرند. این در حالی است که در سطح دولتی ایران بیشترین موافقتنامه‌ها را با ارمنستان امضا کرده است. وجود علایق و دوستی دیرینه و تاریخی دو ملت ایران و ارمنستان نیز بستر مناسبی برای همکاری فراهم کرده است، اما با وجود مزیت‌های نسبی ایران نسبت به رقبای خود مشاهده می‌شود که جایگاه ایران در ارمنستان، متناسب با امکانات و توانایی‌هایش نیست.

۲- موانع سیاسی: به طور خلاصه می‌توان گفت با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک و استراتژیک قفقاز این منطقه کانون رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی شده است. در نتیجه همکاری‌های دوجانبه کشورهای همسایه با هم از جمله مناسبات ایران و ارمنستان تحت تأثیر این عوامل و رقابت‌ها قرار دارد.

تلاش قدرت‌های بزرگ برای نفوذ در قفقاز باعث تشدید رقابت‌ها و خستگی شدن نیروها شده است. وجود شکاف‌های قومی، مذهبی، اقتصادی و سرزمینی و تأثیر آنها بر یکدیگر، باعث ایجاد بحران‌ها و چالش‌هایی شده است. این مسایل بی‌ثباتی را در منطقه دامن زده و برای همکاری‌های راهبردی مانع ایجاد می‌کند. شرایط سیاسی ارمنستان نیز مانعی بر سر راه همکاری‌ها است. موانع داخلی ارمنستان عبارتند از:

- تأثیرپذیری از قدرت‌های خارجی به ویژه روسیه
- قرار گرفتن ارمنستان میان سه قدرت بزرگ منطقه یعنی ایران، روسیه و ترکیه، سیاست خارجی این کشور را به شدت تحت تأثیر قرار داده است.
- نبود فرهنگ تساهل و مدارای سیاسی
- ضعف بوروکراسی
- وجود تنش و نبود ثبات کامل سیاسی
- بحران قره‌باغ و درگیری با آذربایجان
- نبود آیین‌های سیاسی و امنیتی و اقتصادی مدون

جمهوری اسلامی ایران نیز به دلیل نداشتن تعریف مشخص از روابط با همسایگان استراتژیک در چهارچوب اهداف ملی، روشن نبودن اهمیت و موقعیت ژئوپلیتیک ارمنستان و وجود برخی مخالفت‌ها در بین مردم مناطق آذری‌نشین با توسعه همکاری با ارمنستان به دلیل جنگ با آذربایجان با مشکلاتی در گسترش روابط خود با ارمنستان رو به رو است.

۳- موانع امنیتی: تلاش برای حل درگیری‌ها در منطقه قفقاز از جمله درگیری قره‌باغ و تعریف جدید از امنیت در منطقه قفقاز و ایجاد نظام امنیتی جدید برای ثبات و توسعه اقتصادی منطقه. صاحب‌نظران معتقدند وجود ثبات و امنیت، پیش‌شرط توسعه است و توسعه همکاری‌های دوجانبه نیز از این عامل مهم متأثر است. از این لحاظ تهدیدهای امنیتی و درگیری‌ها در منطقه قفقاز توسعه اقتصادی را با کندی مواجه کرده است. هر کشوری در این منطقه ترتیب‌های امنیتی را از منظر خود تعریف می‌کند و عوامل مؤثر بر آن را طبق آن تعریف مشخص می‌کند.

به عنوان مثال طرح‌های روسیه بیشتر ناظر بر اهمیت استراتژیک قفقاز در سیاست خارجی این کشور و تمایل نداشتن برای ورود سایر بازیگران در این عرصه است. روسیه از طرح ۳+۱ یعنی روسیه و سه جمهوری قفقاز جنوبی حمایت می‌کند. جمهوری اسلامی ایران نیز اعتقاد دارد که باید مسایل و مشکلات موجود در منطقه توسط کشورهای منطقه حل و فصل شود و مخالفت خود را با حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای اعلام کرده است. به طور کلی اختلاف نظر کشورهای منطقه در تعریف ترتیب‌های امنیتی در قفقاز جنوبی به یکی از موانع همکاری در سطح دوجانبه و چندجانبه تبدیل شده است. در زمینه ارتباط توسعه اقتصادی و مسئله امنیت نیز اختلاف نظر وجود دارد. هر چند که هر دو به نحوی به هم مرتبط هستند، اما در مورد اینکه کدام یک باید تقدم داشته باشد دو دیدگاه متفاوت وجود دارد.

در نگرش نخست امنیت به عنوان شرط لازم برای تحقق توسعه اقتصادی مورد توجه است. در حالی که در دیدگاه دوم به توسعه اقتصادی اولویت داده می‌شود و منشأ درگیری‌ها و اختلاف نظرها، نبود توسعه اقتصادی معرفی می‌شود. به هر صورت دو عامل امنیت و توسعه اقتصادی در منطقه حساس قفقاز اهمیت اساسی دارد. دخالت قدرت‌های خارجی که به نحوی برای یافتن مناطق زیر نفوذ در این منطقه حساس و به ویژه حوزه خزر تلاش می‌کنند، تأثیر تشدیدکننده‌ای بر بی‌ثباتی منطقه گذاشته است. نتیجه چنین روندی این است که برخی از کشورهای منطقه به سوی آمریکا، اروپا و پیمان ناتو جهت‌گیری کرده‌اند. گسترش پیمان ناتو به شرق و منطقه قفقاز، واکنش‌های اعتراض‌آمیز روسیه و ایران را در پی داشته است. در نگاهی

کلان به موانع یاد شده، مشاهده می‌شود که این موانع هر کدام به صورت‌های مختلف بر همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه تأثیر می‌گذارند، اما با توجه به اینکه منطقه قفقاز اهمیت ژئوپلیتیکی دارد، تأثیر موانع سیاسی و امنیتی بیش از تأثیر موانع اقتصادی است. به عبارت دیگر در این منطقه سایه سنگین سیاست بر اقتصاد و جغرافیای سیاسی بر جغرافیای اقتصادی نمایان است. بنابراین برای توسعه همکاری‌های اقتصادی در این منطقه باید اقدام به بسترسازی استراتژیک کرد تا تحت تأثیر عوامل و مسایل دیگر قرار نگیرد.

جمع‌بندی و نتیجه

با توجه به مباحث مطرح شده به نظر می‌رسد همکاری دو کشور جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ارمنستان در زمینه‌های مختلف قابل توسعه باشد. در طول سال‌های گذشته بستر لازم برای همکاری‌های اقتصادی مهیا شده است. برای ارتقای سطح همکاری‌ها با توجه به ژئوپلیتیک منطقه و مسایل سیاسی و امنیتی آن باید تلاش کرد.

با توجه به نیاز صنایع ارمنستان به مواد اولیه و انرژی، همکاری در این زمینه‌ها فرصت مناسبی برای گسترش مناسبات است. البته روابط میان دو کشور می‌تواند عمیق‌تر و گسترده‌تر از احداث و بهره‌برداری از راه‌های ارتباطی و انرژی شود. اهمیت توسعه همکاری‌ها با ارمنستان با توجه به جایگاه قفقاز برای منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران پس از فروشی شوروی روشن‌تر می‌شود. منطقه قفقاز به دلیل موقعیت استراتژیک خاص همواره مورد توجه ایران بوده است. به همین دلیل پس از فروپاشی شوروی، ایران به عنوان یک قدرت منطقه‌ای مهم با توجه به امکان اعمال نفوذ در منطقه، سیاست خارجی فعالی را نسبت به قفقاز و همکاری با همسایگان شمالی در پیش گرفت و این سیاست فعال به این دلایل باید تداوم داشته باشد:

- ۱- منطقه قفقاز مکمل ژئوپلیتیکی ایران و ادامه جغرافیای سیاسی کشور ایران محسوب می‌شود. از یک طرف به دلیل اینکه یکی از نقاط بحرانی در قفقاز یعنی قره‌باغ در کنار مرزهای ایران قرار دارد و از طرف دیگر امکان تسری درگیری‌های قومی به داخل ایران وجود دارد، مسایل قفقاز ماهیت امنیتی برای ایران دارد.

۲- قفقاز مدخلی برای ورود به اروپا است و می‌تواند به تنوع راه‌های مواصلاتی و ترانزیتی کمک کند. ایران از طریق قفقاز به اروپا نزدیک‌تر می‌شود و می‌تواند نقطه ثقل وابستگی خود به راه‌های ترکیه را کاهش دهد. از سوی دیگر قفقاز حلقه ارتباط دریای سیاه و خزر به شمار می‌رود.

۳- امکان مکمل شدن اقتصاد ایران و اقتصاد جمهوری‌های قفقاز وجود دارد که این موضوع می‌تواند به تقویت حضور اقتصادی ایران در بازارهای منطقه کمک کند. علاوه بر این با توجه به اشتراک‌های فرهنگی که بین مردم ایران و کشورهای منطقه وجود دارد، زمینه نفوذ سیاسی اقتصادی و فرهنگی در این منطقه وجود دارد.

۴- با سقوط شوروی ضمن بروز تهدیدهای امنیتی ناشی از خلأ قدرت، امکان همکاری و تعامل با روس‌ها برای جلوگیری از نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای و ایجاد مانع در مقابل پیشروی ناتو در شرق، مهیا شده است.

۵- حفظ و افزایش قدرت و تأمین امنیت ملی و دور کردن تهدیدهای بیگانگان از مرزهای شمالی ایران اهمیت بسیاری دارد. در قفقاز تهدیدهای مختلفی از جمله جدایی‌طلبی، ناسیونالیسم و قوم‌گرایی وجود دارد که به دلیل پیوندهای قومی با ایران می‌تواند علیه جمهوری اسلامی ایران تقویت و به کار گرفته شود و امنیت ملی و تمامیت ارضی ایران را به مخاطره افکند.

بنابراین برای حفظ و تأمین امنیت ملی و تعامل با چالش‌های پیش رو، ایران باید بر مدخل‌های ورودی منطقه تسلط داشته باشد. یکی از راهبردهای عملی، تحقق حضور و نفوذ ایران در قفقاز، همکاری‌های اقتصادی و ایجاد پیوندهای اقتصادی با این جمهوری‌ها از جمله ارمنستان است. جمهوری ارمنستان نیز که تنها کشور مسیحی در همسایگی ایران است، با وجود کوچکی وسعت، موقعیت ژئوپلیتیکی مهمی دارد که می‌تواند تأثیرهای گوناگونی بر امنیت ملی و منافع ایران بگذارد. بنابراین اهمیت سیاسی، امنیتی و اقتصادی قفقاز در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از یک سو و نقش توسعه همکاری‌های دوجانبه با کشورهای قفقاز جنوبی در این خصوص از طرف دیگر، ما را به این امر رهنمون می‌کند که باید در منطقه قفقاز نقش فعال‌تری داشته باشیم. در تبیین اهمیت همکاری‌های دوجانبه می‌توان تأثیرهای عدم گسترش روابط اقتصادی را در موارد زیر خلاصه کرد:

- ۱- توسعه نیافتن اقتصادی کشورهای قفقاز جنوبی می‌تواند آثار زیانباری برای امنیت و اقتصاد ایران داشته باشد. موفقیت در برقراری روابط اقتصادی دوجانبه و منطقه‌ای با کشورهای قفقاز جنوبی علاوه بر جلوگیری از انزوای ایران، مانع از شکل‌گیری بلوک‌های متخاصم در همسایگی ایران خواهد شد. همچنین نفوذ اقتصادی ایران در منطقه باعث احیای موقعیت جغرافیایی - اقتصادی ایران به مثابه گذرگاه شمال - جنوب و شرق - غرب برای اتصال اروپا، خاورمیانه آسیای شرقی و کشورهای تازه استقلال یافته به یکدیگر می‌شود.
- ۲- بهبود وضعیت اقتصادی جمهوری‌های منطقه در اثر همکاری‌های اقتصادی باعث جلوگیری از تشنج‌های داخلی و اعتراض‌های مردمی و به خطر افتادن مشروعیت دولت‌های این کشورها می‌شود. این موضوع باعث حفظ ثبات و امنیت منطقه شده و زمینه را برای توسعه فراهم کرده و مانع نفوذ قدرت‌های بیگانه می‌شود.
- ۳- یکی دیگر از منافع امنیتی و سیاسی همکاری‌های اقتصادی، مقابله با سیاست مهار آمریکا برای جلوگیری از ایفای نقش ایران در منطقه است. نگرانی روسیه از سیاست‌های آمریکا می‌تواند عامل نزدیکی ایران و روسیه باشد.
- ۴- توسعه روابط تجاری ایران و ارمنستان باعث ایجاد اشتغال برای اتباع ایران به ویژه مرزنشینان می‌شود.
- ۵- ایجاد بازارچه‌های مرزی نیز می‌تواند ضمن جلوگیری از تأثیرهای منفی حضور و نفوذ کشورهای خارجی، سبب ایجاد اشتغال و درآمدزایی در مناطق مرزی شود و از مهاجرت مردم این مناطق جلوگیری کند. به طور کلی باید توجه داشت که ارمنستان عضو سازمان جهانی تجارت و شورای اروپا است و ظرفیت‌هایی برای پذیرش سرمایه دارد. با توجه به مناسبات تاریخی دوستانه و جایگاه این کشور در سیاست خارجی ایران ظرفیت‌های مناسبی برای همکاری‌های دوجانبه وجود دارد؛ بنابراین لازم است:
 - زمینه‌ها و شرایط مناسب حقوقی آماده شود و لایحه موافقت‌نامه همکاری حقوقی دو طرف به مجلس شورای اسلامی ارایه شود
 - همکاری‌های استانی توسعه یابد
 - فعالیت‌های بخش خصوصی تقویت و تشویق شود
 - پیگیری طرح‌ها و موافقتنامه‌هایی که به امضای دو طرف رسیده است و اجرایی کردن طرح‌ها همانند طرح احداث خط انتقال گاز به ارمنستان که در اسفندماه ۱۳۸۵ افتتاح شد.

منابع و مآخذ:

الف فارسی

۱. امیراحمدیان، بهرام (۱۳۸۱)، **جغرافیای کامل قفقاز**، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
۲. خبرگزاری اقتصاد ایران (اکونوز) (۲۶ فروردین ۱۳۸۸)، "سفر رئیس‌جمهور ارمنستان به ایران"، <http://www2.econews.ir>
۳. صدیق، میرابراهیم (۱۳۸۵)، "روابط اقتصادی و سیاسی جمهوری ارمنستان با جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال پانزدهم، دوره چهارم، شماره ۵۶.
۴. کاظمی، احمد (۱۳۸۴)، **امنیت در قفقاز جنوبی**، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
۵. کولایی، الهه (۱۳۷۸)، "ایران، ارمنستان و روسیه: عوامل توسعه روابط"، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، سال هشتم، دوره سوم، شماره ۲۶.
۶. ابرار معاصر تهران (۱۳۸۲)، **گسل‌های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی**، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
۷. ابرار معاصر تهران (۱۳۸۳)، **راهنمای منطقه خزر و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی**، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

ب- انگلیسی

1. BP (August 2008), "Statistical Review of World Energy", **Year Book**, London: British Petroleum Publications.
- 2- Gayane, Novikova (December 2000), "Armenia and the Middle East", **Middle East Review of International Affairs (MERIA)**, Vol. 4, No. 4, Available at: <http://meria.idc.ac.il>.
3. Huntington, S. P (1996), **The Clash of Civilizations; Remaking of World Order**, New York: Touchstone.
4. Lowe, Robert and Claire Spencer, Eds (26 July 2006), "Iran, its Neighbors and the Regional Crises", **A Middle East Program Report**.
5. Laitin, D and G. Suny, R.G. (October 1999), "Thinking a Way out of Karabakh", **Journal of Middle East Policy**, Vol. 3, No. 1.
6. Shahnazaryan, David (Summer 2006), "The South Caucasus: Problems of Stability and Regional Security", **Demokratizatsiya**, Vol. 14, No. 3.
7. Sadegh-Zadeh, Kaweh (Winter 2008), "Iran's Strategy in the South Caucasus", **Caucasian Review of International Affairs**, Vol. 2, No.1.